

David Blažek

Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Češka

david.blazek@slu.cas.cz | <https://orcid.org/0000-0002-9597-0223>

Metodologija ponazarjanja z zgledi v Slovensko-češkem slovarju

Prispevek obravnava metodologijo ponazarjanja z zgledi v tiskani različici Slovensko-čškega slovarja (Blažek 2025) z več kot 25.000 iztočnicami in predstavlja zglede kot pomemben del geselskega sestavka, v katerem so splošne informacije o slovarskih iztočnicah umeščene v konkreten kontekst. Za ponazoritev načel, ki so jih avtor in uredniki upoštevali pri izbiri zgledov za slovar, so izbrani konkretni primeri zgledov, ki niso bili vključeni v končno različico slovarja ali so bili razširjeni, skrajšani oziroma drugače spremenjeni.

KLJUČNE BESEDE: dvojezična leksikografija, dvojezični slovar, slovarski zgledi, slovenščina, češčina

The article deals with the methodology of exemplification in the printed version of the Slovenian-Czech Dictionary, which contains more than 25,000 entries, and presents the exemplification section as an important part of the entry, in which general information about the lemma is placed in a specific context. To illustrate the principles followed by the author and editors in selecting examples for the dictionary, specific cases of examples that were not included in the final version of the dictionary or had to be expanded, shortened, or otherwise modified have been presented.

KEYWORDS: bilingual lexicography, bilingual dictionary, dictionary examples, Slovenian, Czech

1 Uvod

Pri pripravi¹ novega Slovensko-češkega slovarja (v nadaljevanju SČS) srednjega obsega, ki vsebuje več kot 25.000 iztočnic, na Slovanskem inštitutu Akademije znanosti Češke republike (2002–2024) je bil velik poudarek namenjen zadostni ponazoritvi slovarskih iztočnic z zgledi, ki naj bi uporabniku slovarja pomagali pri umestitvi splošnih informacij iz geselskega sestavka v konkreten kontekst in nakazali možne vključitve leksema v besedne kombinacije ali večje sintaktične celote. Kot kaže vse večje zanimanje za vprašanja zgledov v metaleksikografski literaturi, zgledov ni več mogoče obravnavati kot zgolj dodatek k iztočnici, ampak kot sestavni in nepogrešljiv del geselskega sestavka.² Za delo z zgledi se uporabljajo tudi posebni programi, npr. Pramat oz. Pralex (glej Opavská in Štěpánková 2008) ali orodje GDEX oziroma Good Dictionary Examples, ki v programu Sketch Engine prikazuje stavčne konstrukcije, ki jih na podlagi njihove nazornosti in reprezentativnosti ocenjuje kot stavke, primerne za uporabo v slovarju.

Upoštevati je treba, da je bil koncept SČS zasnovan v času, ko je bil dostop do korpusnih virov še omejen, spletnih prevajalnikov še ni bilo in je bilo za uporabnika (papirnatih) slovarjev težko preveriti pojav konkretnega izraza v širšem kontekstu. Vendar je hkrati treba opozoriti, da je vloga zgledov nepogrešljiva tudi v času, ko je delo z elektronskimi jezikovnimi orodji povsem običajno in postopoma nadomešča delo s tiskanimi leksikografskimi viri. Z zgledi, ki se jih uporablja za namene ponazoritve možne umestitve leksema v sobesedilo, se srečujemo tudi v sodobnih večjezičnih elektronskih slovarjih ali v obliki dodatnih informacij v nekaterih spletnih prevajalnikih.

V tem prispevku govorimo izključno o zgledih v tiskani različici slovarja,³ ki je v primerjavi z načrtovano prihodnjo elektronsko različico »prostorsko« omejena, kar pomeni, da količina ilustrativnega gradiva ne sme presegati meje, sprejemljive za tiskano izdajo (zadnja različica slovarja pred tiskom je obsegala skoraj 800 fizičnih strani formata A4 v razmeroma drobnem tisku, kar je določen kompromis med uporabniško prijaznostjo in obsežnostjo izdaje). Nekateri »odvečni«, vendar še vedno relevantni zgledi so bili zaradi varčevanja s prostorom v knjigi izključeni iz gradiva

¹ Več o pripravi Slovensko-češkega slovarja glej npr. Blažek 2010. Avtor članka je o slovarju poročal tudi v okviru predavanja *Preteklost, sedanjost in prihodnost slovensko-češkega in češko-slovenskega slovaropisja* ob priložnosti Mednarodnega dneva slovarjev 2022, ki ga vsakoletno prireja Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

² Kosem (2015: 321): »Upoštevajoč dejstvo, da (je) večina jezikovnega opisa v slovarju dekontekstualiziranega, so zgledi kot kontekstualizirani primeri rabe besed za slovarske uporabnike ključnega pomena.«

³ O smiselnosti izdaje tiskane različice slovarja v današnjem času glej Blažek (2024b). O spremembah glede načina objave slovarjev v zadnjem desetletju glej tudi Nesi (2015).

za tiskano različico in bodo vključeni šele v elektronsko različico.⁴ »Ekonomski« vidik slovarskega zapisa pa ne bi smel biti nikoli popolnoma podrejen informativni vrednosti zgledov: iz njih mora biti za uporabnika vedno jasno razvidna raba danega izraza v sobesedilu, funkcionalne povezave in aktualna semantična veljavnost obravloženih iztočnic.

2 PONAZARJANJE Z ZGLEDI V DVOJEZIČNEM SLOVARJU⁵

Tako kot v enojezičnih razlagalnih slovarjih je tudi namen dvojezičnega slovarja uporabniku predstaviti (poleg informacij o pomenu, pravopisu, izgovoru, oblikoslovju, stilski pripadnosti, frazeologiji, morebiti tudi o izvoru, frekvenci rabe itd.) funkcionalen niz zgledov, ki mu pojasnjujejo širši kontekst uporabe obravnavane iztočnice. Eksemplifikacija je vedno povezana s konkretno formalno obliko in tako prikazuje realno delovanje variantnih oblik leksikalne enote. To se zdi še posebej pomembno pri sinsemantičnih besedah, ki lahko odražajo npr. razlike v tvorjenju povedi v izhodiščnem in ciljnem jeziku.⁶

SČS je dekodirni slovar⁷ oziroma je primarno namenjen češkemu uporabniku za dekodiranje slovenskega besedila ali govorne besede. Njegova primarna funkcija je torej receptivna. Vendar pa ni mogoče izključiti niti njegove produktivne vloge (pri ustvarjanju pisnih ali govornih konstrukcij v ciljnem jeziku), npr. če bi slovar uporabljali govorci, katerih materni jezik je slovenščina (ta funkcija bo postala še bolj pomembna v trenutku, ko bo slovar objavljen v elektronski obliki). V dvojezičnih slovarjih so zato nepogrešljiv del zgledov tudi njihovi ekvivalenti v ciljnem jeziku. Kot bo navedeno v nadaljevanju, je treba v večjezični leksikografiji pozornost posvetiti

⁴ Za tiskano različico slovarja je bilo določeno pravilo najmanj dveh zgledov za vsako iztočnico. Pravilo ni bilo upoštevano v primerih, ko je glede na pogostost pojavljanja ali zaradi drugih razlogov v poštevek prišel en sam zgled.

⁵ Več o temi tudi: Caballero, Alfonso Rascón. 2024. The theory and practice of examples in bilingual dictionaries. *Lexicographica. Series Maior. Volume 165*. Berlin/Boston: De Gruyter. – Toope, Michael. 1996. Examples in the Bilingual Dictionary. Unpublished M.A. Thesis. Ottawa: University of Ottawa. – Jacobsen, J. R. idr. 1991. Examples in the Bilingual Dictionary. V: F. J. Hausmann, idr. (ur.): *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Volume 3*. Berlin/New York: De Gruyter. 2782–2789. – Vrbinc, Alenka, Vrbinc, Marjeta. 2016. Illustrative examples in a bilingual decoding dictionary: An (un)necessary component? *Lexikos*, 26/1.

⁶ Sinsemantiki včasih zahtevajo sobesedilo, ki presega okvir stavka. Pogosto je treba uporabniku slovarja približati, na kaj se odziva stavek v zgledu – v SČS, na primer, pri iztočnici *pač*: *Nas nisi pričakoval, kajne? – Pač, pač. ≈ Nas jsi nečecal, co? – Ale ano.*

⁷ Opredelitev dekodirnega slovarja npr. v: Svensén, Bo. 1993. *Practical lexicography*. Oxford/New York: Oxford University Press, str. 11. – Hannay, Mike. 2003. Types of bilingual dictionaries. V: P. van Sterkenburg (ur.): *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 145–153.

ne le izbiri primernih in reprezentativnih zgledov, ampak tudi njihovemu pravilnemu prevodu v ciljni jezik (v slovensko-češkem slovarju med drugim tudi zaradi sorodnosti obeh jezikov in s tem povezanih tveganj medjezikovne homonimije ali paronimije ali drugih negativnih interferenc, povzročenih z napačno interpretacijo besednih oblik ali sintaktičnih konstrukcij).

Večjezični slovarji imajo poleg osnovne interpretacijske vloge tudi pragmatično funkcijo. Prek besed uporabniku posredujejo tudi informacije o zunajjezikovnih dejstvih v okolju običajne rabe izhodiščnega jezika, ki se ne ujemajo z zunajjezikovnim svetom v okolju ciljnega jezika (npr. drugačna gastronomija, naravni pojavi, prazniki, izobraževalni sistem itd.).⁸ Tu je vloga zgledov prav tako nenadomestljiva, vendar je za razumevanje konteksta pogosto potrebna še opomba ali dodatna razlaga,⁹ ki je v SČS napisana z manjšo pisavo neposredno ob zgledu.¹⁰

3 PONAZARJANJE Z ZGLEDI V SLOVENSKO-ČEŠKEM SLOVARJU

Zgledi so v SČS navedeni za podpičjem za razlago pomena. Zgledi so zapisani z enako velikostjo pisave kot iztočnice in ustrezniki. Morebitni metajezikovni opis (dopolnilna razlaga in kvalifikatorji) je natisnjen z manjšo pisavo. Iztočnice, uporabljene v zgledih, so zapisane v krepkem tisku in v celotni obliki, niso pa več označene z mestom in kakovostjo naglasa (ta informacija je vsebovana samo v iztočničnem položaju). V SČS imajo zgledi obliko prostih in fiksnih besednih zvez oziroma polstavčnih ali stavčnih konstrukcij. Od zgledov, ki ponazarjajo uporabo leksemov v njihovem osnovnem pomenu, se prehaja k primerom uporabe v prenesenem pomenu (npr. terminološke ali frazeološke zveze).¹¹ Posamezni nestavčni zgledi se ločijo s podpičjem (vejica se

⁸ Primerljivo funkcijo opravljajo morda še slovarji novega besedja, ki uporabnikom približujejo uporabo neologizmov v novih kontekstih (glej npr. Tichá 2001: 144).

⁹ Moon (2015: 124): "Glossed examples [...] provide information about particular contexts of use; other examples, whether demonstrating structures or lexical collocates, provide models for appropriate encoding, rather like the translated examples in bilingual dictionaries." (»Komentirani primeri [...] nudijo informacije o konkretnih kontekstih uporabe; drugi primeri, ki prikazujejo strukture ali leksikalne povezave, nudijo modele za ustrezno kodiranje, podobno kot prevedeni primeri v dvojezičnih slovarjih.« – Prevod D. B.)

¹⁰ V SČS je na primer pod iztočnico *bralni* naveden zgled *bralna značka*. Ker se nanaša na dejstvo, ki je značilno za slovenski izobraževalni sistem, ustreznik *čtenářský odznak* češkemu uporabniku ne daje dovolj informacij za razumevanje pomena te besedne zveze in je potrebna dodatna informacija oziroma opomba *ocenění žáků ve Slovinsku za čtení (nagrajevanje učencev v Sloveniji za branje)*.

¹¹ Čeprav se terminološke in frazeološke zveze v sodobni slovenski leksikografiji pojmujejo kot večbesedne leksikalne enote in se jim večinoma pripisuje drug status (za opombo se avtor prispevka zahvaljuje recenzentu), so za poenostavitev problematike v tem prispevku tudi terminološke in frazeološke zveze pojmovane kot zgledi.

uporablja le pri razvijanju posameznega zgleda ali njegovih ustreznikov).¹² Stavčni zgledi so za razliko od besednih zvez navedeni v kurzivi in ločeni s piko.

3.1 VIRI ZGLEDÓV

Glavni vir zgledov v SČS so slovenski in češki jezikovni korpusi¹³ in enojezični razlagalni slovarji.¹⁴ Z njihovo uporabo je bilo najlažje zagotoviti relevantnost (na podlagi pogostosti pojavljanja) in avtentičnost uporabljenih zgledov. Kot pa bo razvidno iz primerov v nadaljevanju, frekvenčni vidik ni bil edini imperativ pri izbiri zgledov za geselske sestavke. Pogosto je bilo pomembno tudi jezikovno znanje avtorja in urednikov ter drugi dejavniki, kot na primer predvideni krog uporabnikov slovarja.¹⁵

V začetni fazi izbora zgledov je bilo preverjeno, ali najpogostejše kolokacije iztočnice v slovenskem jeziku ustrezajo kolokacijam ekvivalenta iztočnice v češkem korpusu. Če je bila pogostnost posameznih kolokacij v slovenskem in češkem korpusu primerljiva, so te najpogostejše kolokacije postale vir zgledov v geselskih sestavkih. V primeru različnih kolokacij v slovenščini in češčini so bili proučeni vzroki razlik. Pripisati jih je mogoče bodisi izražanju označevanega dejstva z drugimi jezikovnimi sredstvi (pogosto npr. pri frazemih: *metati (koga, kaj) v isti lonec* nasproti *házet (někoho, něco) do jednoho pytle*) bodisi odsotnosti označevanega dejstva v češkem okolju (zadeva predvsem zunajjezikovno stvarnost – glej primer z *bralno značko* v opombi 10).

V nadaljnjih fazah leksikografskega dela je bilo preverjeno, ali so izbrani zgledi dovolj reprezentativni, ilustrativni, razumljivi za uporabnike in ali zadostno pokrivajo največje možno število lastnosti leksema glede na funkcijo, vezljivost, kontekst in semantiko (prim. Čermák 1995: 243).

Čeprav ima slovar le enega glavnega avtorja, končna izbira zgledov ni bila le v njegovi pristojnosti. Med sprotnimi in končnimi korekturami so sodelavci, ki so navedeni v uvodu slovarja, dopolnjevali, odstranjevali ali spreminjali zglede, ki po mnenju korektorjev in urednikov niso ustrezno izpolnjevali katerega od spodaj naštetih namenov.

¹² Npr. *brenkati na drugačne strune* $\approx$ *hrát na jinou notu*, *hrát podle jiných not*.

¹³ Slovar temelji predvsem na zgledih, izhajajočih iz korpusov GigaFida (prej FidaPLUS) in Nova beseda, češki ustrezniki so bili iskani v korpusih ČNK ob uporabi orodja Word Sketch.

¹⁴ V izhodiščnem jeziku predvsem eSSKJ, SSKJ² in SSKJ.

¹⁵ Avtor je v slovar vključil tudi nekaj zgledov, s katerimi se je srečal med svojo pedagoško, prevajalsko in tolmaško prakso, in njihova uporaba se mu je zdela za uporabnike slovarja smiselna in praktična. Od terminoloških zgledov pa so bili vključeni samo tisti, s katerimi se lahko sreča običajni jezikovni uporabnik, ne pa zgledi, ki so blizu samo ozkemu krogu oseb, ki so podrobno seznanjene z danim področjem. V prihodnosti pa ni izključeno, da bodo nastali še specializirani dvojezični slovensko-češki slovarji oz. slovarčki, ki bodo bolj poglobljeno usmerjeni v področja, kot so ekonomija, pravo, računalništvo itd.

3.2 OSNOVNA NAČELA PONAZARJANJA Z ZGLEDI

Da bi dosegli cilj ponazarjanja z zgledi, tj. približanje uporabe iztočnice uporabniku, morajo zgledi izpolnjevati nekaj osnovnih načel, ki jih bomo podrobneje opisali v nadaljevanju.

3.2.1 Avtentičnost

Zahteva po avtentičnosti oz. pristnosti je v SČS zagotovljena z uporabo zgledov iz korpusnih virov. V starejših leksikografskih delih so bili zgledi sestavljeni tudi iz citatov (npr. iz literarnih ali strokovnih del),¹⁶ ker enostavno ni bilo drugih virov, vendar pa ta možnost v SČS ni bila več izkoriščena, saj gre pri citiranju običajno za edinstvene primere,¹⁷ medtem ko je SČS upošteval čim večjo frekvenco uporabe konkretnih zgledov.¹⁸ Če za posamezno iztočnico ali katerega od pomenov iztočnice v korpusu ni bilo mogoče najti nobenega ustreznega zgleda, iztočnica (oziroma kateri od njenih pomenov) ni bila vključena v slovar. Vidik avtentičnosti mora biti zagotovljen pri slovenskem izvirniku, vendar niti češki ustreznik ne sme delovati umetno ali nenaravno. Treba je upoštevati tudi spremembe avtentičnosti zgledov v času glede na spremembe v jezikovni rabi (glej tudi vidik aktualnosti spodaj).

Primeri prilagoditev zgledov v slovarju za zagotovitev vidika avtentičnosti:

- *Zdaj grem namesto v službo na obisk k mami.* > *Namesto v službo grem zdaj na obisk k mami.*
- *Boji se, da ga bodo napak razumeli.* > *Boji se, da ga bodo narobe razumeli.*
- *O tem je bilo prelito že veliko črnila.* > *O tem je bilo prelitega že veliko črnila.*

3.2.2 Tipičnost

Tipičnost (ali tudi reprezentativnost oz. prepoznavnost) zgledov naj bi bila še ena od nujnih zahtev pri izbiri zgledov za geselske sestavke.¹⁹ Ta vidik je bil pri sestavljanju slovarja upoštevan v povezavi z najpogostejšimi kolokacijami v virih. S tem je leksikograf hkrati upošteval tudi vidik avtentičnosti zgledov in se izognil vključitvi umetnih oziroma povsem teoretičnih primerov. Vidik tipičnosti bi moral biti upoštevan tako v izhodiščnem kot v ciljnem jeziku.

Primer spremembe ponazoritve z zgledom v slovarju za zagotovitev vidika tipičnosti:

- *bahati se s pavjim perjem* > *kititi se s tujim perjem* ≈ *chlubit se cizím peřím*

¹⁶ Citatni zgledi so še posebej primerni za ponazarjanje sinsemantik ali medmetov in nekaterih prislovov glede na njihovo funkcijo v besedilu, v dvojezičnem slovarju pa pogosto zadostuje le njihov ustreznik v ciljnem jeziku.

¹⁷ Čermák (1992: 254) govori o idiosinkratični avtorski rabi.

¹⁸ Funkcionalnost konstruiranih tipičnih minimalnih kontekstov pred citatno avtentičnostjo je prednostno upošteval tudi *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991), ki je med drugim temeljil na praksi, uveljavljeni v *Slovarju češkega knjižnega jezika* (*Slovník spisovného jazyka českého* 1960–1971).

¹⁹ Samo v elektronski različici slovarja je mogoče navajati manj tipične zglede z ustreznim komentarjem, ki lahko uporabniku slovarja prinesejo, na primer, dodatno pragmatično informacijo.

Med tipičnost zgledov lahko uvrstimo tudi pokrivanje največjega možnega števila oblik leksema in upoštevanje dejanske rabe v jezikovni praksi. V SČS se tako npr. pri pridevniških iztočnicah uslovarjajo zgledi z različnimi spoli (*rumen*: *rumen cvet*, *rumena barva*), v stavčnih zgledih pa različni časi (*razsajati*: *Nevihta razsaja*. *Gripa je spet razsajala.*) in druge dokazane možnosti vezljivosti.

Tu je treba opozoriti še na tveganje izbiranja zgledov samo na podlagi kolokabilnosti z visoko frekvenco pojavnosti. Pri lemi *gnezdo* ima v korpusu GigaFida visoko pogostnost kolokacija *kukavičji*. Navedba zgleda *kukavičje gnezdo* pa je sporna, saj kukavica ne spleta gnezda. Visoka pojavnost te besedne zveze je posledica njene uporabe v naslovu filma *Let nad kukavičjim gnezdом*. V tem primeru bi bilo treba v eksemplifikaciji navesti celoten naslov filma z ustreznim kvalifikatorjem ali pojasnilom. Prav tako je bil na priporočilo korektorja SČS pod iztočnico *gorniški* izpuščen zgled *festival gornškega filma* $\approx$ *festival horolezeckých filmů* z visoko frekvenco pojavljanja. Za uporabnike v češkem okolju bi imel ta zgled minimalno pojasnjevalno vrednost, zato so bile izbrane kolokacije z višjo pojavnostjo v čeških korpusnih virih.

3.2.3 Aktualnost

V metaleksikografski literaturi se aktualnost uporabljenih zgledov ne omenja prav pogosto. To je do neke mere posledica dejstva, da so bila tiskana leksikografska dela izdana z namenom dolgoročne veljavnosti in se niso mogla sproti odzivati na spremembe v leksikonu, povzročene na primer z družbenim ali tehnološkim razvojem. Ta pristop se je s prihodom elektronskih leksikografskih virov popolnoma spremenil. Ker pa SČS izhaja najprej v tiskani obliki, je bil izbor zgledov usmerjen tudi v njihovo trajnejšo veljavnost v času. Tudi to je bil v nekaterih primerih vzrok za odstopanje od izbora na podlagi najpogostejših kolokacij in najbolj frekvenčne pojavnosti (npr. glede na aktualni politični ali družbeni razvoj v posamezni državi). Tako je bil na primer zgled *jemenski uporniki*, ki ima trenutno zaradi dogajanja v Jemnu visoko frekvenco v korpusu, nadomeščen s časovno manj pogojeno besedno zvezo *jemenska prestolnica*. Iz istega razloga v slovar niso bili vključeni zgledi, povezani s pandemijo koronavirusa, čeprav so v določeni fazi sestavljanja slovarja predstavljali zelo pogost in produktiven del splošnega leksikona.

3.2.4 Jezikovna pravilnost

Jezikovna pravilnost (v izhodiščnem in ciljnem jeziku) se pri zgledih v tiskanem dvojezičnem slovarju šteje za samoumevno. Ker slovar obdeluje jezikovno gradivo dveh sorodnih jezikov, se je bilo treba izogniti tveganju neželenih jezikovnih interferenc. Pri sestavljanju dokončnega nabora zgledov so tako imeli veliko vlogo lektorji in uredniki, ki niso bili pod vplivom enega ali drugega jezika.

Jezikovna pravilnost je seveda zelo širok pojem, ki zajema veliko pojavov, ndr. tudi stilistiko ali besedni red. Navedeno širino najboljše ponazarjajo naslednje konkretne spremembe zgledov med pripravo slovarja (tu gre za spremembe v ciljnem jeziku, pogosto pogojene le z različno stopnjo reprezentativnosti v izhodiščnem in ciljnem jeziku):

- *zastopati barve države* $\approx$ *zastupovat barvy země* > *hájit národní barvy*
- *(komu) srce ne dovoli, da bi ...* $\approx$ *(někomu) srdce nedovolí, aby...* > *(někdo) nemá to srdce, aby...*
- *držati (koga) za vrat* $\approx$ *držet (někoho) za krk* > *držet (někoho) pod krkem*
- *(koga) se drži smola* $\approx$ *(někomu) se smůla lepí na paty* > *smůla se (někomu) lepí na paty*
- *ubog na duhu* $\approx$ *chudý na duchu* > *chudý duchem*
- *přitrditi (kaj) z bucikami* $\approx$ *přiřevnit (něco) špendlíky* > *přišpendlit (něco)*
- *ostati buden* $\approx$ *zůstat bdělý* > *zůstat vzhůru*
- *napadi epilepsije* $\approx$ *záchvaty epilepsie* > *epileptické záchvaty*
- *biti s (kom) na isti valovni dolžini* $\approx$ *být s (někým) na stejné vlnové délce* > *být naladěn na stejnou notu jako (někdo)*
- *obiskovati fitness* $\approx$ *navštěvovat fitness* > *chodit do posilovny, fitka*
- *Čuvaj se prehlada.* $\approx$ *Střež se nachlazení.* > *Dávej pozor, at' nenachladneš.*

S temo jezikovne pravilnosti je povezana tudi izbira ustreznikov v ciljnem jeziku s stilsko vrednostjo, ki ustreza zgledu v izhodiščnem jeziku,²⁰ in dodajanje ustreznih stilskih kvalifikatorjev posameznim zgledom (v tem primeru se je avtor praviloma naslanjal na slovenske razlagalne slovarje, sistem kvalifikatorjev pa je bil v primerjavi z njimi nekoliko poenostavljen):

- *šibkejši spol* > ekspr. *šibkejší spol*

3.2.5 Vsebinska pravilnost

Vsebinsko pravilnost je bilo treba zagotoviti predvsem pri ustreznikih zgledov v ciljnem jeziku. Primerna izbira češkega ekvivalenta je pogosto zahtevala širše zunajjezikovno znanje. V mnogih primerih so bile vsebinske pomanjkljivosti ekvivalentov zgledov odkrite šele med lektoriranjem in uredniškim delom. Spodaj navajamo primere potrebnih popravkov na področju vsebinske pravilnosti z morebitnimi uredniškimi komentarji.

- *decimalni sistem* $\approx$ *desetinná soustava* > *desítková soustava*
- *potopna črpalka* $\approx$ *podvodní čerpadlo* > *ponorné čerpadlo*
- *plastični eksploziv* $\approx$ *plastická výbušnina* > *plastická trhavina*

²⁰ Več o tej temi glej v Blažek 2024a.

- *udomačiti: udomačiti kozo* ≈ *domestikovat kozu*; *udomačiti srno* ≈ *ochočít srnu*²¹
- *Evropska teniška federacija* ≈ *Evropská tenisová federace*: Na podlagi komentarja urednice²² je bil ta zgled odstranjen in nadomeščen z besedno zvezo *Svetovna šahovska federacija* ≈ *Mezinárodní šachová federace*.
- *keltsko pleme*: Na podlagi komentarja urednika²³ je bil ta zgled odstranjen in nadomeščen z drugim (*keltska mitologija*).
- *zool. beloroki gibbon* ≈ *gibbon běloruký* > *gibbon lar* (bolj pogosta uporaba)
- *geol. tektonski premik* ≈ *tektonický pohyb* > *pohyb tektonických desek*

Vprašanje vsebinske pravilnosti vključuje tudi pravilno distribucijo strokovnih kvalifikatorjev. Glede na trenutno klasifikacijo v naravoslovju gobe ne spadajo več v rastlinski svet, temveč predstavljajo samostojno kategorijo. V slovarju jim je bil zato dodeljen kvalifikator *biol.* (biologija), ne pa *bot.* (botanika).

3.2.6 Razumljivost

Naslednji vidik, upoštevan pri izboru zgledov, je bila njihova razumljivost za uporabnike. Avtor slovarja si je zato prizadeval za izločitev zgledov, ki bi bili za uporabnike v omejenem kontekstu lahko zavajajoči ali dvoumni. Pri tem je bilo treba posebno pozornost posvetiti izhodiščnemu jeziku, saj bi se lahko morebitna nejasnost zgleda prenesla na ustreznik v ciljnem jeziku.

V naslednjih primerih so predstavljeni zgledi, katerih nerazumljivost ali nejasnost za uporabnika je bila povzročena s prekomerno okrnitvijo konteksta ali čezmerno abstrakcijo:

- *preživeti (kaj) delovno* > *preživeti dan delovno*
- *(kaj) je presenetilo komunalce* > *Prvi sneg je presenetil komunalce*.
- *dobiti dvojko* > *dobiti dvojko (iz matematike)*
- *beraška palica* (kot predmet ni več aktualen, vendar je besedna zveza še vedno produktivna v frazemu) > *spraviti (koga) na beraško palico*
- *četrti krog* > *četrti krog kvalifikacij*
- *zaradi brezvetrja* (zaradi nezadostnega sobesedila je bil ta zgled odstranjen)

²¹ Komentar urednika: »Domestikacija je tisočletni evolucijski proces. Pri smi je bolj primeren izraz *ochočít*. Ali je slovenski pojem enak češkemu *ochočít* ali pa je treba spremeniti primer *živali* – na primer *domestikovat kozu*.« (prevod D. B.)

²² »*Evropská tenisová federace* je starejše ime organizacije, ki se je preimenovala v *Tennis Europe*, Češka teniška zveza pa novega imena ne prevaja. Uporablja zvezo *evropska federacija Tennis Europe* ali *organizacija Tennis Europe*. Menim, da to za namene slovarja ni pomembno, vendar sem vas na to želela opozoriti, če bi se vendarle odločili za poseg.« (prevod D. B.)

²³ »Današnje pojmovanje je takšno, da Kelti niso bili pleme, ampak je šlo za celoten sklop evropskih narodov iz Velike Britanije, Francije, Nizozemske, morda celo iz Male Azije. Obstaja celo več teorij o tem, kje so Kelti živeli in kaj jih je povezovalo. Zato je zveza keltsko pleme napačna. Je pa običajna, razširjena, splošno znana in zakoreninjena. Zato prepuščam vam, kaj z njo storiti.« (prevod D. B.)

- *večina ljudi*²⁴ (v tej skrčeni obliki odstranjeno iz slovarja)
- *Ti si prva duša, ki sem jo srečal.* > *Ti si prva duša, ki sem jo tu srečal.*

Razumljivost pa lahko motijo tudi preveč zapleteni zgledi, v katerih se izgubi pregled nad enoto, na katero naj bi bila usmerjena pozornost (iztočnica, na katero se nanaša zgled, je v naslednjih primerih podčrtana). Navedeni zgledi vsebujejo preveč t. i. slovarskega balasta. Tovrstni zgledi so bili iz geselskega sestavka odstranjeni ali nadomeščeni s preprostejšimi konstrukcijami.

- *Čeravno je bilo sredi noči, je zahteval od njega, da skuša zvedeti še kaj več.*
> *Vse je mogoče, čeravno o tem nočejo govoriti.*
- *... kakor ujeti tekočo reko v en sam, bodisi še tako velik sod.*
- *Čim manjše je podjetje, tem bolj pestra mora biti ponudba.*²⁵ > *Čim mlajši je otrok, tem več časa zahteva.*

Drugi primeri zgledov, ki bi lahko bili za uporabnike zavajajoči in so bili zato nadomeščeni z drugimi:

- *več kot desetkrat manj*
- *sline se pocedijo (komu) ob pogledu na (koga, kaj)* > *Ob pogledu na rdeča jabolka so se mu pocedile sline.* Kot bolj uporabniku prijazna od zapletene posplošujoče konstrukcije se je za slovar na koncu izkazala stavčna konstrukcija s konkretno vsebino.
- *dvig glave nad gladino* > *dvigniti glavo nad gladino*²⁶

V nekaterih primerih je bilo treba razumljivost za uporabnike poiskati na druge načine:

- *za malo denarja malo muzike:* v češčini obstaja samo frazem *za hodně peněz málo muziky* (za veliko denarja malo muzike), zato je bilo treba v češčini uporabiti opis: *kdor malo plača, malo dobi*
- *južnoslovanski jezik* > *južnoslovanski jeziki:* Množina je tu v skladu s priporočilom korektorja za uporabnike bolj nazorna (obstaja namreč več južnoslovanskih jezikov).
- *blizu dve kili* > *blizu dva metra*²⁷

Za boljšo uvrstitev iztočnic v konkretno sobesedilo so bili med delom na SČS nekateri zgledi razširjeni:

- *boriti se za obstanek* ≈ *bojovat o udržení existence* > *sport. boriti se za obstanek* ≈ *bojovat o udržení v lize, soutěži*
- *čez nekaj časa* > *čez nekaj časa, čez čas*

²⁴ Komentar korektorja: »Deluje prazno. Dodati glagol? Npr. *večina ljudi meni, da ...*« (prevod D. B., velja tudi za ostale prevode komentarjev korektorja v naslednjih opombah).

²⁵ Komentar korektorja: »Jezikovno je v redu, vsebinsko pa morda ne najbolj primeren zgled.«

²⁶ Stilistično okorna imenska konstrukcija je bila nadomeščena z bolj razumljivo glagolsko konstrukcijo.

²⁷ Komentar korektorja: »Kila je pogovorno. Bolje: dva metra (kilogrami mi zvenijo nenavadno).«

Nekateri zgledi so bili nasprotno odstranjeni, ker so se zdeli odvečni (iztočnica, na katero se zgled nanaša, je v naslednjih primerih podčrtana):

- *obiranje hmeljja; obirati hmelj*: ohranjena je bila samo glagolska zveza
- *jesensko obarvan; jesensko obarvati*: ohranjena je bila samo glagolska zveza

V nekaterih geselskih sestavkih so bili med leksikografskim procesom za večjo nazornost obstoječim zgledom dodani še novi:

- *brat*: náb. *bratje frančiškani* $\approx$ *bratři františkání*²⁸
- *losos*: *prekajeni losos; rezina lososa* > po pripombi korektorja, da losos ni samo jed, ampak (predvsem) žival, so bili dodani še drugi zgledi: *loviti losose*; zool. *atlantski losos*
- *oster* (v smislu »v visoki stopnji, v močni obliki«): Zgledoma *ostra hrana* in *ostra omaka* je bila dodana še zveza *ostra luč*, da bi bilo jasno, da ne gre samo za »ostrino« v zvezi z okusom, ampak tudi z drugimi čuti.

Ponekod je bilo treba dodatno razlikovati pomene na strani ustreznikov, kot na primer:

- *imeti dolg jezik* $\approx$ *mít proříznutou pusu, šířit klepy* > 1. *mít proříznutou pusu (veliko govoriti)*; 2. *šířit klepy (biti opravlјiv)*. Sprememba (distribucija pomena v ciljnem jeziku) je bila izvedena na podlagi opozorila korektorja, da navedena pomena v češčini nista enaka.

3.2.7 Družbena občutljivost

Pri izbiri ilustrativnega jezikovnega gradiva v geselskih sestavkih je bila nenazadnje upoštevana tudi družbena občutljivost zgledov (Lišková 2018: 27). Avtor SČS se je zato pri zgledih trudil izogibati negativnim družbenim stereotipom (spolnim, narodnim, etničnim, verskim, starostnim itd.), če je zanje obstajala dovolj avtentična in pogosta alternativa.

Primeri obravnave družbeno občutljivih zgledov:

- *despot*: *arabski despot* – visoka pojavnost (v korpusu se o arabskih despotih govori na splošno, v množini), vendar je zveza brez konteksta precej konfuзна, zato je bila ohranjena le zveza *okrutni despot*.
- *pren. garati kot zamorec* $\approx$ *dřít jako barevnej*: V današnji dobi vsestranske korektnosti se ta besedna zveza – v izvorniku in prevodu – lahko šteje za žalјivo, vendar se je avtor odločil, da jo pusti v slovarju, ker gre za frazeološko enoto, torej del leksikona, ki ga slovar opisuje.²⁹

²⁸ Komentar korektorja: »Tu bi dodal še splošno poimenovanje za posameznega člana kakega meniškega reda, npr. *brat frančiškan*. Če je problem s prostorom, bi dal prednost zvezi *brat frančiškan* pred zvezo *usmilјeni bratje*.«

²⁹ Komentar urednice: »Popolnoma se strinjam, da je to zelo znana in običajna konstrukcija, vendar se bojim, da v današnjem času ni več sprejemljiva in menim, da ta zgled tukaj ne bi smel biti naveden. Osebo ne vztrajam posebej pri politični korektnosti, vendar menim, da je to za današnji čas precej močna izjava. To je težka odločitev, prosim, razmislite o tem.«

- *šale o blondinkah*: Čeprav gre za (negativni) družbeni stereotip, je bila pogostost pojavljanja v korpusu tako visoka, da je bil ta zgled v slovarju ohranjen.
- *mične hostese* – urednica založbe je priporočila bolj nevtralen zgled, ta je bil odstranjen.

Pri uredniškem delu na slovarju je bilo opozorjeno, da v slovarju ni zaželeno prekomerno kopičenje zgledov z negativnimi konotacijami ali pomeni.

- Zgledi s pretežno negativnimi konotacijami so se pojavili npr. pri iztočnici *iraški*: *iraška vojna*; *iraška kriza*; *iraški diktator*; zato je bila zveza *iraška kriza* na priporočilo urednice spremenjena v *iraška zgodovina* (na podobno kopičenje zgledov z negativnimi konotacijami je bilo opozorjeno tudi pri iztočnicah *iranski*, *črnogorski*, *kolumbijski* in *neapeljski*).
- Pri enem od pomenov iztočnice *iti* ('biti izvedljiv') je bilo pri urejanju geselskih sestavkov opozorjeno, da so vsi (stavčni) zgledi navedeni z negacijo: *To ne gre tako enostavno. Tako ne gre naprej. Tega ne gre podcenjevati. Po mojem ne gre dvomiti o tem*. Priporočeno je bilo, da se zgledi popravijo tako, da bo jasno razumljiv tudi osnovni pomen. Zato je bil dodan stavek *Vse je šlo zelo enostavno*.
- *povožen jazbec*: Ta besedna zveza ni dovolj dobro izražala pomena besede *jazbec*. Zato so bili izbrani drugi zgledi: *vrsta jazbeca*; *opazovati jazbece*.
- *kapitalisti izkoriščajo (koga)*: zgled je bil izpuščen, ker bi lahko deloval ideološko zastarelo.³⁰
- *vojaki plenijo* > *pirati plenijo*: V komentarju urednice je bilo navedeno, da vojaki v slovarju ne bi smeli biti prikazani kot primer plenjenja in ropanja, zato je bil vršilec dejanja spremenjen.
- *podjarmiti narod* > *Čisto si ga je podjarmila*. Sprememba je bila izvedena na priporočilo lektorice, da naj se uporabi »nepolitičen zgled«.

Med družbeno občutljiva izrazna sredstva spadajo tudi tabu besede.³¹ Tabu se v slovarju dotika dveh osnovnih ravni: na ravni teme gre za (ne)vklučitev tabuiziranih besed v slovar, na ravni jezikovnega sredstva za izbor ustreznikov, zgledov in stilno označevanje. SČS se ne izogiba tabu temam in besedam,³² vendar to počne v meri, ki ustreza pogostosti njihovega pojavljanja v virih iztočnic in zgledov. Slovar mora

³⁰ Komentar urednice: »Ta zgled deluje zastarelo, kot iz časa pred letom 1989. Ker ima *kapitalist* v naši družbi resnično negativne konotacije, bi izbrala zgled, ki vsaj ustreza sodobnemu izražanju: *kapitalisti s pravljičnimi dobički, monopoli kapitalistov* ... Predlagam tudi nevtralne zglede: *podjetni kapitalisti, kapitalisti, ki vlagajo dobičke* ...«

³¹ Več o tabu besedah glej v Šemelík in Lišková 2009.

³² V primerjavi z enojezičnimi razlagalnimi slovarji ima SČS prednost, ker ni a priori namenjen za uporabo pri poučevanju na nižjih stopnjah šol, kjer je vprašanje vključitve tabuiziranih besed in tem zelo relevantno zaradi starosti učencev.

namreč zajeti jezik v njegovih različnih oblikah in odtenkih, tudi v tistih, ki jih mnogi dojemajo kot nizke ali v nasprotju z dobrim okusom ali moralo (Šemelík in Lišková 2009: 49).

4 ZAKLJUČEK

Čeprav smo navedli vrsto vidikov in pravil, po katerih so se zgledi za slovar izbirali, se pri končni izbiri zgledov in iskanju ustreznih ekvivalentov v ciljnem jeziku ni mogoče izogniti individualni, subjektivni vlogi avtorja slovarja (tudi metaleksikografska literatura sicer dopušča določeno stopnjo subjektivnosti pri izbiri in oblikovanju zgledov). Zaradi različnih okoliščin slovar večino časa ni nastajal kot skupinsko delo mešane ekipe, ampak kot delo enega avtorja, zato pa je bilo toliko več pozornosti posvečeno sprotnim in zaključnim korekturam ter lektoriranju geselskih sestavkov.

Medtem ko so se korekture, ki so jih opravili kolegi s Slovanskega inštituta Akademije znanosti Češke republike ter Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, osredotočale predvsem na jezikovno pravilnost in razumljivost, po potrebi pa tudi na avtentičnost in tipičnost, so se korekture, ki jih je izvedla založba Academia,³³ v večji meri posvetile tudi vidiku družbene občutljivosti.

Uredniški oz. lektorski postopki so potekali v obliki dialoga med avtorjem in uredniškim kolektivom. Lahko torej sklenemo, da je ostala pri izbiri in končnem oblikovanju zgledov poleg postopno pridobljenih leksikografskih izkušenj in prakse ohranjena tudi avtorjeva leksikografska intuicija, empatija in »zdrava pamet«. Med sestavljanjem slovarja pa je bila ves čas v ospredju tudi zavest o njegovi funkciji in prizadevanje za uporabniško prijaznost slovarja,³⁴ da bi uporabnik tudi v njegovi tiskani obliki enostavno in hitro prišel do iskanih informacij.

Članek temelji na raziskovalnih podatkih, ki se hranijo pri avtorju in niso javno dostopni oziroma so dostopni pri avtorju na osnovi utemeljene prošnje.

³³ Academia je češka založba, ki jo je leta 1953 ustanovila Čecoslovaška akademija znanosti (ČSAV). Academia izdaja izvirne znanstvene monografije in dela čeških ter klasičnih znanstvenikov, prevode tujih avtorjev, poljudnoznanstveno literaturo, enciklopedije, slovarje, jezikovne učbenike, priročnike in visokošolske učbenike, pa tudi kakovostno češko in prevodno leposlovje. Založba izdaja tudi poljudnoznanstveno revijo Živa. Tradicionalna ciljna skupina založbe so visokošolski študenti, pedagogi, strokovna, pa tudi laična javnost.

³⁴ Vachková (2014: 68): »Zato je treba čim bolj upoštevati sodobnega uporabnika, njegov način dojemanja slovarskega besedila in njegove zahteve glede informacijske strukture slovarja nasploh« (prevod D. B.). Lišková (2018: 30): »Pri slovarskih zgledih je izbira možnih rešitev še posebej široka. Praviloma ne obstaja samo ena ustrežna oblika ponazarjanja z zgledi, nasprotno, ustreznih rešitev je po navadi več. Najprej pa je treba upoštevati potrebe jasno opredeljenega uporabnika slovarja [...]« (prevod D. B.).

BIBLIOGRAFIJA

- Blažek, David. 2025. *Slovinsko-český slovník. Slovensko-češki slovar*. Praha: Academia.
- Blažek, David. 2024a. Jezikovna sorodnost slovenščine in češčine ter z njo povezana možnost stilnega neravnovesja leksikalnih enot (s poudarkom na primerih iz *Slovensko-českega slovarja*). V: S. Štumberger (ur.): *Predpis in norma v jeziku*. Obdobja 43. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 21–28.
- Blažek, David. 2024b. Ali v 21. stoletju še potrebujemo dvojezične slovarje? (Ob nastanku novega slovensko-českega slovarja na Češkem). V: M. Jesenšek (ur.): *Pleteršnikova dediščina: Ob stoletnici smrti Maksa Pleteršnika*. Zora 154. Maribor: Univerzitetna založba. 187–198.
- Blažek, David. 2011. Příprava nového slovinsko-českého slovníku. *Jazykovědné aktuality*, XLVI/3–4. 131–132.
- Čermák, František. 1995. Překladová lexikografie. V: F. Čermák, R. Blatná (ur.): *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H. 230–248.
- Čermák, František. 1992. Paradigmatika a syntagmatika slovníku: problémy a možnosti. *Slovo a slovesnost*, 53/4. 249–264.
- Kosem, Iztok. 2015. Slovarski zgledi. V: V. Gorjanc et al. (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: Problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 321–338.
- Lišková, Michaela. 2018. Exemplifikace v Akademickém slovníku současné češtiny. V: B. Niševa idr. (ur.): *Slovanská lexikografie počátkem 21. století*. Praha: Slovanský ústav. 25–31.
- Moon, Rosamund. 2015. Explaining meaning in learners' dictionaries. V: P. Durkin (ur.): *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press. 123–143.
- Nesi, Hilary. 2015. The Demands of Users and the Publishing World: Printed or Online, Free or Paid For? V: P. Durkin (ur.): *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press. 579–589.
- Opavská, Zdeňka, Štěpánková, Barbora. 2008. Práce s lexikálním materiálem a možnosti exemplifikace v lexikální databázi LEXIKON 21. V: A. Rangelova idr. (ur.): *Lexikografie v kontextu informační společnosti*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. 33–40.
- Šemelík, Martin, Lišková, Michaela. 2009. K lexikografickému zpracování tabuových slov. *Slovo a slovesnost*, 80/1. 39–57.
- Tichá, Zdeňka. 2001. Funkce příkladů v slovníku neologizmů. V: S. Ondrejovič, M. Považaj (ur.): *Lexicographica '99*. Bratislava: Veda. 141–145.
- Vachková, Marie. 2014. Z lexikografické dílny Velké německo-české lexikální databáze: Slovníkový příklad. *Jazykovědné aktuality* LI. 58–70.

POVZETEK

V besedilu so našeta načela za izbor zgledov, po katerih se je ravnal avtor tiskane različice Slovensko-českega slovarja. Orisani so bili vidiki avtentičnosti, tipičnosti ter aktualnosti izbranih zgledov, nadalje pa tudi vidiki njihove jezikovne in vsebinske pravilnosti, razumljivosti ter družbene občutljivosti. Vsak

vidik je bil opremljen s komentarjem in konkretiziran s primeri iz leksikografskega dela na slovarju. Zgledi, ki niso izpolnjevali nekaterih vidikov in niso bili vključeni v slovar ali so morali biti dopolnjeni ali drugače spremenjeni, so bili dopolnjeni s primeri ustrežnejših leksikografskih rešitev.

Besedilo opozarja na neizogibno mero avtorske subjektivnosti in individualnosti pri izbiri in oblikovanju zgledov ter na glavno vodilo pri oblikovanju končne podobe zgledov v geselskem sestavku, tj. funkcijo konkretnega slovarja (v tem primeru dvojezičnega in dekodirnega) ter potrebo po uporabniški prijaznosti slovarja.

METHODOLOGY OF EXEMPLIFICATION IN THE SLOVENIAN-CZECH DICTIONARY

The text lists the principles for selecting examples used by the author of the printed version of the Slovenian-Czech Dictionary. The aspects of authenticity, typicality, and topicality of the selected examples were outlined, as well as aspects of their linguistic and content-related correctness, comprehensibility, and social sensitivity. Each aspect was accompanied by a commentary and illustrated with examples from the lexicographical work on the dictionary. Examples that did not meet certain criteria and were not included in the dictionary or had to be supplemented or otherwise modified were accompanied by examples of more appropriate lexicographical solutions.

The text points out the inevitable degree of authorial subjectivity and individuality in the selection and formulation of examples, as well as the main guideline for the final formulation of examples in the dictionary entry, i.e., the function of the specific dictionary (in this case, a bilingual and decoding dictionary) and the need for user-friendliness.